

УДК 159.98:7

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2025.1.9>

Завгородня О. В.

доктор психологічних наук, старший дослідник,
головний науковий співробітник лабораторії психології творчості
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
e-mail: zolen1958@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8786-8707

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ ЯК ВІЗУАЛЬНА ФОРМА ОСМИСЛЕННЯ ДОСВІДУ ВОЄННОГО ЧАСУ

У статті досліджується образотворче мислення школярів як специфічна візуально-когнітивна форма осмислення досвіду втрати, тривоги, невизначеності й надії в умовах війни. Попри зростання уваги до теми травматичного досвіду дітей у воєнний час, образотворче мислення як ресурсний і діагностичний інструмент залишається недостатньо дослідженим у психологічній науці. Його зв'язок з екзистенційними феноменами – втратою, ізоляцією, тривогою, сенсом і надією – потребує подальшого теоретичного й емпіричного осмислення. Це особливо важливо під час аналізу дитячих малюнків як символічного засобу опрацювання як колективної, так і особистої травми.

Мета – дослідити художні роботи школярів як візуальні прояви осмислення травматичного досвіду війни; виявити повторювані візуальні метафори, символи та композиційні рішення, що репрезентують емоційний досвід; з'ясувати психологічний потенціал образотворчого мислення як засобу інтеграції травми й відновлення внутрішньої цілісності.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі психологічних механізмів естетичної трансформації травматичного досвіду та ролі образотворчого мислення у формуванні резилієнтності й колективного осмислення реальності в умовах війни.

Висновки. У воєнний час образотворче мислення дітей постає емоційно насиченою та символічно складною формою переживання дійсності. Художні роботи виконують низку функцій: емоційної регуляції, символічної інтеграції травми, комунікації, збереження суб'єктності, пам'яті та надії. Візуальні образи виступають знаками психологічного відновлення й переосмислення досвіду. Через символізацію, екстерналізацію, естетичне дистанціювання та рефлексивне образотворче мислення діти демонструють здатність трансформувати травму у візуальні структури, що підтримують індивідуальну та колективну стійкість. Таким чином, дитяча художня творчість виконує не лише терапевтичну, а й суспільно-культурну функцію, сприяючи переосмисленню колективної травми та укріпленню соціальної єдності.

Ключові слова: візуальна метафора, образотворче мислення, травматичний досвід, війна, дитяча творчість, інтеграція.

Постановка проблеми. Війна радикально змінює досвід дитинства, порушуючи базове відчуття безпеки, ритм щоденного життя та усталені орієнтири. Природна безтурботність дитинства поступається місцем досвіду, що виходить за межі вікових норм і пов'язаний із втратами, невизначеністю та емоційними потрясіннями. У таких умовах особливої ваги набуває образотворче мислення

школярів – здатність осмислювати світ через візуальні, символічні та асоціативні форми. Це мислення не лише виконує функцію творчого розвитку, а й слугує механізмом емоційного самозбереження, способом внутрішнього переосмислення реальності та пошуку сенсу в умовах кризи.

Попри зростання уваги до травматичного досвіду дітей у контексті війни, образотворче мислення як ресурсний і водночас діагностичний інструмент залишається недостатньо дослідженим у психологічній літературі. Особливо це стосується аналізу змісту дитячих малюнків як способу символічного опрацювання колективної та особистісної травми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття спирається на праці, в яких висвітлено проблематику психологічних наслідків війни для дітей [5; 7; 8; 17 та ін.], окреслено методологічні підходи до проблеми невербальних засобів самовираження, які дають змогу артикулювати переживання, що не піддаються вербалізації [1; 3; 6; 14 та ін.], з'ясовано можливості й форми застосування арт-терапії [9; 11; 16 та ін.]. Психологічні наслідки війни для дітей охоплюють підвищену тривожність, ПТСР, емоційне виснаження, порушення сну та когнітивну регресію [5; 8]. В Україні на тлі повномасштабної війни зафіксовано зростання числа звернень за психологічною підтримкою серед дітей [17].

Дослідження підтверджують, що образотворча діяльність дає змогу дітям символічно репрезентувати пережите й сприяє інтеграції травматичного досвіду [6]. Згідно з [12], арттерапія є ключовою формою підтримки дітей, які пережили політичне насильство. Образотворча діяльність дає змогу опосередковано висловити досвід, що є занадто болісним для вербалізації [11]. Техніки психологічної допомоги, розроблені спеціально для дітей і молоді, акцентують на поєднанні вербальних і невербальних форм роботи [6], зокрема, із застосуванням сучасних цифрових платформ [13]. Такі засоби дають змогу молоді з гарячих точок символічно репрезентувати свій досвід через графічні історії, відкриваючи нові можливості для дослідження й інтервенцій. Клачерті [9] описує підхід, згідно з яким дитячі малюнки вбудовуються в метафоричні або фізичні «контейнери», наприклад книги, колажі. «Контейнер» виступає як захисна рамка, що утримує емоції, дозволяючи дітям у процесі створення історій досліджувати як свою вразливість, так і силу. Згідно з [15], структура травматичних наративів значною мірою залежить від культурних концепцій та контекстів, що обґрунтовує важливість культурної усвідомленості та доречності під час взаємодії з дискурсом травми. Вестергард [18] досліджує, як фольклорні наративи, зокрема історії про зустрічі з надприродними істотами, функціонують як репрезентації колективної травми. На її думку, ці історії не лише зберігають пам'ять про травматичні події, але й створюють простір для їх символічного опрацювання та трансформації [18].

Попри загальне визнання ролі художньої творчості в емоційному розвитку дитини, в академічному дискурсі недостатньо висвітлено образотворче мислення як специфічний ресурс опрацювання травматичного досвіду. Його зв'язок

з екзистенційними феноменами (втрати, ізоляції, тривоги, сенсу, надії) в умовах війни потребує подальшого теоретичного й емпіричного дослідження.

Мета статті – проаналізувати образотворчі роботи школярів як візуальні прояви процесу осмислення травматичного досвіду в умовах війни; виявити типові візуальні метафори, символи та композиційні прийоми, за допомогою яких діти репрезентують емоційний досвід; окреслити психологічний потенціал образотворчого мислення як засобу інтеграції травматичного досвіду та підтримки внутрішньої цілісності особистості.

Результати дослідження. Образотворче мислення – здатність сприймати, структурувати та передавати зміст через візуальні образи, використовуючи простір, колір, символи й композиційні рішення. У дітей, зокрема в обдарованих учнів мистецьких шкіл, цей тип мислення часто формується як провідний спосіб пізнання світу та самовираження. У дослідженні було проаналізовано роботи художньо обдарованих учнів (переважно мистецького ліцею імені М.І. Чемберджі в Києві), виконані в рамках творчих занять у різних техніках (акварель, графіка, монотипія, комп'ютерна графіка) під супроводом художниці, педагога та арттерапевки Наталі Володіної-Панченко.

У творах учнів – переживання воєнного часу. Діти й підлітки виражають біль і співчуття, змальовуючи наслідки ворожих обстрілів («А душа України жива» Тетяни К., «Привид зруйнованого міста» Аліни К.; «Поранений хлопчик» Микити Л.).

У роботі Тетяни К. «А душа України жива» (рис. 1) – центральний образ – біла постать із крилами, яка піднімається з-поміж руїн, – уособлює душу України. Вона ніби відривається від знищених міст, несучи в собі не лише пам'ять про втрати, а й надію на відродження. Контраст між темним, охопленим полум'ям тлом і світлим образом душі підкреслює боротьбу життя й смерті, світла й темряви. На тлі – понівечені будівлі, пожежі, знищена інфраструктура, зруйновані автомобілі. Та навіть у цьому апокаліптичному ландшафті зберігаються кольори українського прапора, що символізують незламність.

Рис. 1. А душа України жива

Образ душі, що здіймається вгору, пов'язаний і з християнськими, і з культурно-національними уявленнями про жертву, гідність і воскресіння. Контраст між цим образом і темним тлом підкреслює незламність духу навіть після катастрофи.

«Поранений хлопчик» Микити Л. – композиція, яка через зображення дитини, що пережила жахи обстрілу, передає травматичний досвід війни. Центром композиції є фігура пораненого хлопчика з численними перев'язками й синцями, сльозою на щоці. Хлопчик зображений на тлі палаючих будинків, розбитих конструкцій, поранених тварин – у світі, який втратив стабільність і безпеку, тло акцентує масштаб руйнування і беззахисність дитини у хаосі війни.

Рис. 2. Поранений хлопчик

Його погляд, сповнений болю, ніби він шукає захисту або втрачених близьких, що змушує відчувати особисту причетність до трагедії. Попри наївну стилістику (плоскі кольорові заливки, спрощена форма), твір несе глибоке психологічне навантаження. Особливо промовистим є контраст між насиченою, майже декоративною кольоровою палітрою й трагічним змістом: це створює напруження між дитячою мовою вираження й глибиною переживань. Графічна стилізація та яскраві кольори посилюють драматизм і водночас додають ноток наївного мистецтва, в якому сильні емоції знаходять пряме й щире вираження.

Частина дитячих малюнків, створених учнями з родин ВПО (переважно з Маріуполя), які певний час відвідували школу мистецтв № 2 у Києві, присвячена образам омріяного щастя, відновленого миру та втраченої домівки. У рамках теми «Моя мрія» діти створюють ідеалізовані візії – затишні будинки, гармонійну природу, спокійне повсякдення – як контрапункт до пережитих втрат і руйнувань. Інша група робіт зосереджена на рефлексії минулого й посттравматичному переосмисленні досвіду – через образи пам'яті. Характерним прикладом є малюнок Єлизавети У. «Остання перед війною осінь».

Рис. 3. Остання перед війною осінь

Центральним елементом композиції виступає зображення двох фігур під парасолькою на тлі осіннього пейзажу, що візуалізує стан зосередженого спокою, прощання або напруженого очікування; виконано у техніці графіки: монохром, штрихування, плавні лінії, що створюють драматичний настрій. Парасолька – символ захисту, але й крихкості. Осінь постає як метафора завершення, переходу, останнього моменту стабільності перед радикальною зміною. Рамка навколо сцени – яскрава, барвиста, виконана в стилі декоративного живопису. Вона складається з осіннього листя, жолудів, грибів, що створює враження багатства життя, краси природи. Відмінності між центральною частиною й рамкою посилюють контраст: внутрішній світ постатей ідилічний, але обрамлений осіннім завершенням, який натякає на незворотні зміни. Такий композиційний прийом дозволяє інтерпретувати малюнок як символічне відображення граничного досвіду – межі між миром і війною, спогадом і втратою. Назва доповнює візуальний символізм: це момент затишшя перед бурею, останній ковток мирного життя. «Остання перед війною осінь» є метафорою ностальгії, втрати й болісної пам'яті про те, що було зруйноване війною. Робота виявляє силу мистецтва як способу переживання досвіду та збереження внутрішнього світу людини в умовах травматичних подій.

Діти малюють захисників – бійців ЗСУ; військові сюжети – з промовистими назвами: «Нічний наступ ЗСУ на ворога» Назарія Г., «Воїни ЗСУ, за нами Україна» Тимофія Г., «Українські військові захищають Землю» Михайла Д.

Рис. 4. Нічний наступ ЗСУ на ворога

У роботі Назарія Г. (10 років) «Нічний наступ ЗСУ на ворога» центральна фігура – військовий у камуфляжі з яскравою зброєю, вона підкреслює силу, впевненість. Його постава – пряма, геройська. Це образ «захисника», який символізує боротьбу добра проти зла.

Тло – нічне небо, місяць, зірки – посилює драматизм і водночас надає малюнку елемент магичності. Уночі ворог не бачить, а свої – наступають. Це може бути метафора несподіваної, але справедливої перемоги. Навколо – символи транспорту, військової техніки. Кольори не типові для реалістичного зображення війни, але типові для дитячого погляду – це спроба Назарія осмислити страшну тему через мову гри, фантазії, уяви. Зокрема, відтінки зеленого асоціюються з полем, життям, надією. Хоч іде війна, земля жива, її не знищено. Контури нага-

дують піксельну графіку. Дитина інтегрує образи війни у знайомий ігровий простір, опрацьовує страх через фантазію, поєднує гру з реальністю війни без страхітливих деталей, що може допомагати знизити тривогу. Назарій виражає почуття пошани до воїнів і надію: ЗСУ сильні, наступають, переможуть. Малюнок демонструє важливу функцію дитячої творчості в умовах війни – символічне опанування травматичного досвіду. Назарій бачить війну, але інтерпретує її через героїчний образ захисника, технологічну перевагу та впорядковану реальність. Це свідчить про пошук внутрішнього порядку, відчуття приналежності до сили, що бореться за добро.

Старші учні чутливіші до трагічного аспекту війни. Заслуговує на увагу звернення до історичних паралелей, зокрема, в роботі Тетяни К. «Загибель козака».

Рис. 5. Загибель козака

Образ загиблого козака в традиційному вбранні, що лежить на тлі зеленого мирного українського пейзажу, є репрезентацією архетипу національного героя, що гине заради батьківщини. Червоні маки поруч акцентують тему пам'яті й жертвності, водночас апелюючи до мотиву відродження. Контраст між ідилічним тлом і тілом загиблого воїна посилює драматизм сцени та створює умови для символічного дистанціювання. Робота виконує функцію ритуалу жалоби, пам'яті, поєднуючи елементи історичної самосвідомості, горя та трансцендентного прийняття. Образ загиблого козака унаочнює не лише втрату, а й гідність, зв'язок поколінь, виступає архетиповим образом стійкості. Такі образи, вкорінені в народній пам'яті, відображають історичну тяглість, стаючи мостом між особистим болем і минулим народом, є прикладом осмислення втрати через національний код.

Значний інтерес становить методика мисткині та педагога Наталії Володіної-Панченко, коли в процесі творчості учні слухають пісню «Пливе кача по Тисині»; пісня має глибоке символічне значення, і її виконання різними артистами може змінювати емоційний контекст. Наприклад, сучасна інтерпретація цієї пісні може набувати нових значень через призму війни, що дає учням можливість глибше відчувати тугу, втрату, надію та єдність. «Пливе кача» – це пісня про біль втрати та жертвність, яка часто лунає під час прощань із загиблими героями. Пісня навіює мотиви скорботи, пам'яті та боротьби, яку переживає Україна. У композиціях учнів відображається це емоційне наповнення. Діти працюють у різних техніках,

зокрема з використанням дисків, графічної техніки, яка дає змогу створювати відбитки. Це стимулює учасників до експериментів і розвитку їхнього креативного мислення. Водночас процес художньої праці стає безпечним простором для контакту з власними почуттями.

Проаналізуємо деякі з учнівських робіт.

У роботі Марії Г. центральний персонаж – качка з оком. Качка як центральний образ перегукується з головним символом пісні – вона є не лише буквальною візуалізацією, а й метафорою душі, що пливе між світами. Око в тілі качки – надзвичайно потужний образ. Воно може символізувати: свідомість, що все бачить, навіть за межею життя; пам'ять про загиблих, яка продовжує дивитися на нас і через нас; біль чи прозріння – коли не можна «закрити очі» на трагедію; або ж образ матері, яка бачить свого сина, що пливе у вічність (це може бути алюзія до рядків пісні: «мамо, не плач»). Качка зображена на тлі червоного кола, яке розташоване в чорному квадраті. Червоне може означати: кров – як свідчення втрати, жертви; сонце / місяць, що заходить або сходить – цикл життя і смерті; тривогу, біль, пролиту любов. Оскільки це круг, і він може символізувати вічність, нескінченність, коло буття, життєвий цикл. Тростини з обох боків качки створюють відчуття межі, берегів, тунелю між світами. Візуально це нагадує ворота, через які душа проходить (ще одна алюзія до переходу). Червоні смуги (хвилі / туман) можуть символізувати воду, в якій пливе качка, або серпанок смерті, суму. Вони також розмивають чіткі межі реальності – ми ніби потрапляємо у простір між сном і явою, життям і смертю.

Рис. 7. «Пливе Кача» 1

Робота – не просто ілюстрація до пісні – це її візуальний резонанс у серці дівчинки-авторки; створена візуальна метафора говорить про неможливість відвернути погляд, про гірке усвідомлення, про спокій і біль водночас.

Робота Софії Л. – детальний малюнок олівцем із ретельним проробленням тіней і текстур – приклад того, як підліткове образотворче мислення здатне транслювати складний екзистенційний досвід у метафоричній формі. Ми впізнаємо обриси людського серця, деформованого й скутого чужорідним предметом. Якщо сприймати її у супроводі пісні «Пливе кача», яка асоціюється з прощанням, загибеллю й колективним трауром, візуальний образ набуває потужного екзистенційного

виміру. Серце ніби охоплене лещатами – стиснуте зовнішньою силою. Центральний отвір у структурі – символічне втілення порожнечі, нагадує втрату близької людини чи душевну рану. Його геометричність на контрасті з органічністю серця підсилює враження чужорідності, травматичності. Прямокутний об'єкт, що ніби пробиває серце, асоціюється з цвяхом, уламком, ланкою кайданів. Колористика стримана, драматична, підсилює ефект стисненого болю й зосередженої тиші. у поєднанні з «Пливе кача» це справді перетворюється на реквієм – ілюстрацію духовної втрати, жалоби, де звук і образ разом створюють глибинний афект. Символічність малюнка – не прямолінійна, а психологічно багатопланова, приклад того, як образотворче мислення здатне перетворювати біль у візуальну метафору.

Рис. 8. Пливе кача 2

Робота Софії не лише передає індивідуальний емоційний стан, а й створює загальнолюдське послання про травму, пам'ять і крихку надію на зцілення.

Аналіз результатів та обговорення. Образотворче мислення учнів в умовах війни постає як форма символізації травматичного досвіду. Створювані роботи не є простими ілюстраціями – це візуальні метафори складного для вербалізації емоційного досвіду. Такий тип мислення активізує інтуїтивні, асоціативні й емоційні механізми, дозволяючи дистанціюватися від болю і водночас віднайти сенс.

Аналіз робіт виявив низку ключових психологічних аспектів: вираження втрати і болю – через темну кольорову гаму, зруйновані простори, травмованих людей і тварин; актуалізація мрії, надії, прагнення миру – особливо у творах дітей з родин ВПО, де тема «Моя мрія» трансформується в образи стабільності та безпеки; позитивні ідентифікації з фігурами сили й захисту – через зображення українських воїнів; використання символів-архетипів (світло, крила, серце, рослина, янгол), релігійних алюзій, історичних паралелей або історико–культурних кодів; залучення національної символіки (соняшники, вишиванки, кольори прапора) як засобів ствердження ідентичності; використання контрасту – поєднання темряви і світла, часто в малюнках одночасно присутні образи руйнації й надії: свічки, світло серед темряви, рослини серед руїн.

Актуалізується прагнення до внутрішньої правди, де мистецтво стає засобом порятунку, самовідновлення. Образотворча діяльність у цьому контексті – не лише художній акт, а форма психологічної трансформації, свідчення не лише

болю, а й сили. Вона виконує функції екстерналізації, дистанціювання, символізації, надає безпечну зону для осмислення й комунікації травматичного досвіду. Автори через візуальні тексти вступають у діалог із собою, з іншими, з колективною пам'яттю. Через візуальну метафору школярі виявляють здатність до сенсотворення в межових обставинах. Образотворче мислення постає як форма осмислення втрати й формування наративу надії. Арттерапевтична підтримка з боку педагога допомагає учням працювати зі своїми емоціями, виражаючи їх через творчість. Це дає учням змогу не тільки знизити емоційну напругу, але й переосмислювати переживання через мистецькі образи.

Отримані результати узгоджуються із сучасними уявленнями про значення образотворчої діяльності як засобу емоційного вираження та осмислення досвіду. Дитячі малюнки в умовах війни поєднують елементи травматичного досвіду (сцени руйнувань, втрати, прощання) з проявами надії, захисту, духовної присутності [4]. Ці спостереження підтверджуються і в нашому дослідженні: діти використовують зображення янголів, світла, сердець як символів любові, підтримки, а також сцен прощання, жалоби для репрезентації втрат.

Наш підхід орієнтується на позитивну модель здоров'я, що акцентує увагу не на патології, а на стійкості, творчому потенціалі та здатності до відновлення [10]. Творчість у цьому контексті забезпечує доступ до таких механізмів, як екстерналізація, дистанціювання, символізація, художня емпатія та творча проєкція [3], дає змогу дитині візуально структурувати й переробляти фрагменти травматичних переживань, сприяє когнітивному впорядкуванню та емоційному врівноваженню [12; 16].

Результати дослідження узгоджуються з міркуваннями про роль національної культури в процесі колективного опрацювання травми. Як показує Клачерті [9], дитячі малюнки, особливо створені в структурованих арттерапевтичних умовах, функціонують як безпечні простори, де емоції можуть бути виражені й упорядковані. Згідно з візуально-наративним підходом, діти осмислюють складний досвід, не витісняючи його, але водночас забезпечуючи конструктивний психологічний захист.

Під час виконання творчих завдань пісня «Пливе кача» функціонує як «культурний контейнер» емоцій, і тому її інтерналізація в дитячих малюнках має як регулятивну (управління емоціями), так і наративну (надання сенсу) функцію [9; 18 та ін.]. Як зазначає Вестергард [18], фольклор і національні наративи можуть діяти як колективна форма пам'яті та трансформації, надаючи сенсу травматичному досвіду шляхом символічної репрезентації. Згадана нами робота Тетяни К. «Загибель козака» репрезентує зазначений культурний аспект через архетипову фігуру, поєднану з історичною пам'яттю.

Таким чином, візуальні наративи, засновані на культурних кодах, виступають інструментами емоційного вираження, когнітивного впорядкування травматичного досвіду, засобом осмислення колективної травми, реконструкції сенсу

подій. Як зазначає Горностай [2], колективна травма – це не просто сукупність індивідуальних страждань, а форма соціального болю, яка вимагає осмислення й інтеграції. особливий формат спільного досвіду, який потребує символічного артикулювання. У цьому контексті образотворча діяльність школярів фіксує, трансформує і передає спільні афекти: втрату, горе, страх, очікування. Малюнок стає посередником між особистою емоцією та соціальною пам'яттю, структурованою через культурні коди.

Зокрема, у межах проєкту «Мамо, я бачу війну» (2022–2023) [4], який зібрав понад 10 тисяч дитячих малюнків із різних регіонів України, відображається хроніка війни очима дитини. Ці малюнки, сповнені особистих емоцій, резонують із загальнонаціональними сюжетами: оборона, втрата, героїзм, очікування миру; фіксують переживання війни та спроби віднайти внутрішні ресурси. Здійснений нами аналіз підтверджує спільність змісту малюнків; теми тривоги, страху, розлуки передаються через темні кольори, ізольовані фігури, символи горя, а мотиви трансцендентної надії відображаються в символах світла, рук, що обіймають, серця, янголів. Створювані образи виступають як маркери колективного афекту й виконують не лише терапевтичну, а й меморативну функцію, допомагаючи дітям включитися у спільний процес осмислення подій воєнного часу. Це підкреслює значущість образотворчої діяльності як форми візуальної культури, що репрезентує і підтримує національну спільність у часи криз, є складником процесу національного опрацювання травми.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Образотворче мислення школярів у контексті війни постає як глибоко емоційна, символічно насичена та когнітивно складна форма осмислення дійсності. Воно дає змогу дітям виражати й структурувати екзистенційний досвід, зокрема втрату, самотність, прощання, надію. Дитячі малюнки виконують низку важливих функцій: емоційної регуляції, символічної інтеграції травматичного досвіду, комунікації з іншими людьми, збереження власної суб'єктності, пам'яті та надії. У роботах простежуються варіанти візуальних символів, знаків психологічного відновлення й сенсу. Учні демонструють здатність до естетичного перетворення травматичного досвіду через механізми символізації, екстерналізації, естетичного дистанціювання та візуальної рефлексії. Образотворча діяльність в умовах війни є ресурсом опрацювання травми, сприяє психологічній стійкості та пошуку сенсу. Подальші дослідження доцільно спрямувати на систематизацію візуальних метафор, вивчення їхньої динаміки та впливу в умовах війни в межах різних арттерапевтичних програм.

Список використаних джерел і літератури

1. Арттерапія і війна: контексти і досвід практичної роботи : монографія / за заг. ред. Н. Кальки, Г. Одинцової. Львів : ЛьвДУВС, 2023. 283 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream>
2. Горностай П.Г. Психологія колективних травм : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 336 с.

3. Завгородня О. Арттерапевтична підтримка ментального здоров'я людини в умовах загрозової невизначеності. *Новітні зміни сучасного суспільства*. 2024. Вип. 116. С. 68–78.
4. Проєкт «Мамо, я бачу війну». 2022–2023. Архів дитячих малюнків війни. URL: <https://mamoyabachuvijnu.com>
5. Процик Л. Переживання надзвичайної ситуації як вітальної загрози. *Наукові перспективи*. 2022. № 12 (30). С. 500–509.
6. Сміт П., Дирегров Е., Юле У. Діти та війна: навчання технікам зцілення. Львів : Інститут психічного здоров'я УКУ, 2014.
7. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567)
8. Children in emergencies and conflicts. In Wikipedia. Retrieved May 6, 2025. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Children_in_emergencies_and_conflicts
9. Clacherty G. Drawings in a “Container”: A Visual Narrative Approach to Research With Refugee Children. *Social Inclusion*. Vol. 12, № 4, 1–14, 2024. <https://doi.org/10.17645/si.8629>
10. Towards a ‘patient-centred’ operationalisation of the new dynamic concept of health: A mixed methods study / Huber M., van Vliet M., Giezenberg M., Winkens B., Heerkens Y., Dagnelie P. C., Knottnerus J. A. *BMJ*. 2016. V. 6. P. 35–40.
11. Huss E., Sarid O. Visually Processing Trauma: Art Therapy with Children Exposed to Political Violence. *The Arts in Psychotherapy*. 2015. Vol. 45. P. 11–17. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2015.05.007>
12. Kalmanowitz D. L., Ho R. T. H. Art Therapy and Mindfulness with Survivors of Political Violence: A Qualitative Study. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2017. Vol. 9 (Suppl. 1). P. 107–113. <https://doi.org/10.1037/tra0000174>
13. Kumar I. K., Shen J., Ferguson C., Picard R. W. Connecting through Comics: Design and Evaluation of Cube, an Arts-Based Digital Platform for Trauma-Impacted Youth. CSCW '25: Proceedings of the 28th ACM Conference On Computer-Supported Cooperative Work And Social Computing. 2025. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2412.09834>
14. Malchiodi C. A. Trauma and Expressive Arts Therapy: Brain, Body, and Imagination in the Healing Process. New York : Guilford Press, 2020.
15. Naidoo R., Shaik S. “I Think Too Much” – Culture, Trauma, and Expressions of Distress. *Teaching Anthropology*. 2024. Vol. 13(2). P. 87–99. URL: https://www.teachinganthropology.org/ojs/index.php/teach_anth/article/view/727
16. Art Therapy in Pandemics: Lessons for COVID-19 / Potash J. S., Kalmanowitz D., Fung I., Anand S. A., Miller G. M. *Art Therapy*. 2020. Vol. 37(2). P. 105–107. <https://doi.org/10.1080/07421656.2020.1754047>
17. Reuters. Emotional trauma piles up for Ukraine’s children three years after invasion. 2024, February 20. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/emotional-trauma-piles-up-ukraines-children-three-years-after-invasion-2025-02-20/>
18. Vestergaard E. V. Trauma, Cultural Complexes, and Transformation: Folk Narratives and Present Realities. London : Routledge, 2018. <https://doi.org/10.4324/9781315294650>

References

1. Artterapiia i viina. Kalka, N. M., & Odintsova, H. M. (Eds.). (2023). *Artterapiia i viina: konteksty i dosvid praktychnoi roboty [Art therapy and war: Contexts and experience of practical work]*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav – Lviv State University of Internal Affairs. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream> [in Ukrainian].

2. Hornostai, P. H. (2023). *Psykhologhiia kolektyvnykh travm [Psychology of collective traumas]*. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].
3. Zavgorodnia, O. V. (2024). Artterapevtychna pidtrymka mentalnoho zdorovia liudyny v umovakh zahrozlyvoi nevyznachenosti [Art-therapeutic support of mental health in conditions of threatening uncertainty]. *Novitni zminy suchasnoho suspilstva – Modern Society's Transformations*, (116), 68–78 [in Ukrainian].
4. Mamo, ya bachu viinu [Mom, I see the war] (2022–2023). Arkhiv dytiachykh malunkiv viiny [Archive of children's drawings of war]. Retrieved from: <https://mamoyabachuvijnu.com> [in Ukrainian].
5. Protsyk, L. V. (2022). Perezhyvannia nadzvychnoi sytuatsii yak vitalnoi zahrozy [Experiencing an emergency as a vital threat]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 12 (30), 500–509. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12\(30\)-500-509](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12(30)-500-509) [in Ukrainian].
6. Smith, P., Dyregrov, E., & Yule, W. (2014). *Dity ta viina: navchannia tekhnikam ztsilennia [Children and war: Teaching recovery techniques]*. Lviv: Instytut mentalnoho zdorovia Ukrainskoho katolytskoho universytetu – Institute of Mental Health of UCU [in Ukrainian].
7. Yatsyna, O. F. (2022). Vplyv viiny na psykhične zdorovia: oznaky travmatyzatsii psykiky ditei ta pidlitkiv [The impact of war on mental health: Signs of psychological trauma in children and adolescents]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 7 (25), 554–567. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7\(25\)-554-567](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567) [in Ukrainian].
8. Children in emergencies and conflicts. Wikipedia contributors. (2025, May 6). Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Children_in_emergencies_and_conflicts [in English].
9. Clacherty, G. (2024). Drawings in a “Container”: A visual narrative approach to research with refugee children. *Social Inclusion*. Vol. 12, №. 4, 1–14. <https://doi.org/10.17645/si.8629> [in English].
10. Huber, M., van Vliet, M., Giezenberg, M., Winkens, B., Heerkens, Y., Dagnelie, P. C., & Knottnerus, J. A. (2016). Towards a ‘patient-centred’ operationalisation of the new dynamic concept of health: A mixed methods study. *BMJ*, 6, 35–40 [in English].
11. Huss, E., & Sarid, O. (2015). Visually processing trauma: Art therapy with children exposed to political violence. *The Arts in Psychotherapy*, 45, 11–17. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2015.05.007> [in English].
12. Kalmanowitz, D. L., & Ho, R. T. H. (2017). Art therapy and mindfulness with survivors of political violence: A qualitative study. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 9 (Suppl 1), 107–113. <https://doi.org/10.1037/tra0000174> [in English].
13. Kumar, I. K., Shen, J., Ferguson, C., & Picard, R. W. (2025). Connecting through comics: Design and evaluation of Cube, an arts-based digital platform for trauma-impacted youth. CSCW '25: Proceedings of the 28th ACM Conference on Computer-Supported Cooperative Work and Social Computing. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2412.09834> [in English].
14. Malchiodi, C. A. (2020). *Trauma and expressive arts therapy: Brain, body, and imagination in the healing process*. New York: Guilford Press [in English].
15. Naidoo, R., & Shaik, S. (2024). “I think too much” – Culture, trauma, and expressions of distress. *Teaching Anthropology*, 13(2), 87–99. Retrieved from: https://www.teachinganthropology.org/ojs/index.php/teach_anth/article/view/727 [in English].
16. Potash, J. S., Kalmanowitz, D., Fung, I., Anand, S. A., & Miller, G. M. (2020). Art therapy in pandemics: Lessons for COVID-19. *Art Therapy*, 37 (2), 105–107. <https://doi.org/10.1080/07421656.2020.1754047> [in English].
17. Reuters. (2024, February 20). Emotional trauma piles up for Ukraine's children three years after invasion. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/emotional-trauma-piles-up-ukraines-children-three-years-after-invasion-2025-02-20/> [in English].
18. Vestergaard, E. V. (2018). *Trauma, cultural complexes, and transformation: Folk narratives and present realities*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315294650> [in English].

Zavhorodnya O. V.

Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher,
Chief Researcher at the Laboratory of Psychology of Creativity
G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine

ARTISTIC VISUAL THINKING OF SCHOOLCHILDREN AS VISUAL FORM OF MEANING-MAKING IN TIMES OF WAR

The article explores the artistic visual thinking of schoolchildren as a specific visual-cognitive form of understanding the experience of loss, anxiety, uncertainty, and hope in war conditions. Despite the increasing focus on children's traumatic experiences during wartime, artistic visual thinking as a resourceful and diagnostic tool remains insufficiently explored in psychological research. Its relationship with existential phenomena – such as loss, isolation, anxiety, meaning, and hope – requires further theoretical and empirical attention. This is especially relevant when analyzing children's drawings as a symbolic means of processing both collective and personal trauma.

The purpose of this study is to analyze schoolchildren's visual artworks as expressions of trauma-related meaning-making in wartime; to identify recurrent visual metaphors, symbols, and compositional strategies used to convey emotional experience; and to reveal the psychological potential of visual thinking as a means of trauma integration and internal coherence.

The scientific novelty of the research lies in uncovering psychological mechanisms of aesthetic transformation of trauma and in analyzing the role of visual thinking in helping gifted students develop resilience and participate in collective sense-making during war.

Conclusions. In wartime, children's visual thinking becomes an emotionally rich and symbolically complex form of experiencing reality. Artworks serve multiple functions: emotional regulation, symbolic trauma integration, communication, preservation of subjectivity, memory, and hope. Visual creations act as signs of psychological recovery and meaning reconstruction. Through symbolization, externalization, aesthetic distancing, and visual reflection, children demonstrate the ability to process trauma and transform it into images that support individual and collective resilience. Thus, children's artistic expression serves not only therapeutic but also sociocultural functions, contributing to the rethinking of collective trauma and strengthening social cohesion.

Key words: visual metaphor, artistic visual thinking, traumatic experience, war, children's creativity, integration.